

ПРОФЕСИОНАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ В БЪЛГАРИЯ – ТЕНДЕНЦИИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА В КОНТЕКСТА НА ДИНАМИКАТА НА ТРУДОВИЯ ПАЗАР

Адриана Христова¹

Резюме

*Съвременното развитие на професионалното образование и обучение в нашата страна се свързва с неговото позитивно въздействие върху заетостта и икономическата активност на хората и се съпровожда с редица предизвикателства за непрекъснато усъвършенстване в разнообразни ракурси. **Основната цел** на настоящата студия е да се анализира развитието на професионалното образование и обучение в контекста на динамиката на заетостта и икономическата активност в България като се очертаят редица предизвикателства и области за бъдещо усъвършенстване. За постигане на поставената цел се осъществяват редица изследователски задачи, групирани в три основни направления: а) развитие на професионалното образование и обучение в България; б) ползи от професионалното образование и обучение в контекста на заетостта и икономическата активност; в) предизвикателства пред професионалното образование и обучение и необходимост от промени. Резултатите от изследването показват, че професионалното образование предоставя редица предимства на пазара на труда, които се свързват както с възможности за по-висока заетост и икономическа активност така и с достъп до по-високи нива на заплащане.*

Ключови думи: професионално образование и обучение, заетост, икономическа активност, пазар на труда, професионални знания и умения, продължаващо професионално обучение, институционална рамка.

JEL: E24, O15

Увод

Професионалното образование и обучение в България има богата и дългогодишна история. През последното десетилетие се реализираха редица промени в образователната система на страната ни и се направи преоценка на потребностите от всички видове ресурси на образователната система – човешки, материални, финансови и информационни. Осигуряването на адекватни умения за професиите на бъдещето, както

¹ Адриана Христова, доктор по статистика и демография, ИИНЧ, БАН, email: adrianahristova@mail.bg

и поддържането на добро и високо качество на обучението са едни от водещите предпоставки, извеждащи на преден план значението на професионалното образование и обучение (ПОО) за пазара на труда. При това се има предвид, че основната цел пред системата на ПОО е да подготви гражданите за реализация в икономиката и в другите сфери на обществения живот. (чл.2,3ПОО) Подготовката на кадри от „нов тип“ (Стоянова, К., с.91) - със знания, умения и професионална подготовка, съответстваща на пазарните условия е свързана и със сериозни промени в системата на ПОО, насочени към по-качествена подготовка и по-добра квалификация на работната сила. Внедряването на новите технологии във всички сфери на икономиката наложи промени в изискванията към работниците и служителите, основно изразяващи се в повишаване на практическата значимост на придобитите знания, които да осигурят качествена професионална подготовка, както и постоянно обогатяване на придобитите знания и умения и като цяло необходимост от повишаване на качеството на професионалната подготовка.

Анализът в настоящото изложение се фокусира върху периода 2000-2019 г., който обхваща и първото десетилетие от членството на България в ЕС. През този период се появяват и първите сигнали за необходимост от промяна в областта на заетостта, образованието и обучението на работната сила. ПОО в България е обект на редица изследвания (Владимирова, К., 2007, 2014; Владимирова, К. и Атанасова, М., 2011; Атанасова, М., 2010, 2014; Белева, И., 2019; Божилова, В., 2011, 2017; Гюрова, В., 2015; Димитров, М., 2008; Катански, Ч., 1998, 2003, 2005, 2008, 2012; Николова, Е, 2002; Николова, Г., 2015; Петева, С., 2005; Христова, А., 2019; и др.)

Обект на настоящото изследване е професионалното образование и обучение в България, а **предмет** на изследването е динамиката в развитието на професионалното образование и обучение в контекста на заетостта и икономическата активност като ключови параметри на трудовия пазар. **Основната цел** на настоящата студия е да се анализира развитието на професионалното образование и обучение в контекста на динамиката на заетостта и икономическата активност като се очертаят редица предизвикателства за системно усъвършенстване. Изходните позиции от които се постига тази цел отразяват възприетата **изследователска теза**, че развитието на професионалното образование и обучение и неговото полезно въздействие върху заетостта и икономическата активност се съпровожда с редица предизвикателства за непрекъснато усъвършенстване в разнообразни ракурси. За постигане на поставената цел се осъществяват редица **изследователски задачи**, групирани в три основни направления:

а) развитие на ПОО в България; б) ползи от ПОО в контекста на заетостта и икономическата активност; в) предизвикателства пред ПОО и необходимост от промени.

В изследването се използва системният подход, за да се изведат основните параметри в развитието на ПОО като компонент от образователната система в страната. В случая професионалните знания и умения се разглеждат в тясна връзка с провежданите европейски, национални и местни политики в областта на образованието и обучението, заетостта и състоянието на пазарите на труда и очакваното търсене от бизнеса на професионално подготвена работна сила ***Основните информационни източници*** в настоящото изследване са както данни от НСИ, Евростат и публични институции (Агенция по заетостта, Министерство на труда и социална политика, Министерство на образованието и науката, Европейски център за развитие на професионалното обучение, Световна банка, Европейска комисия и др) така и резултати от проведени проучвания на български и чуждестранни автори.

Развитие на професионалното образование и обучение в България през периода 2000-2019 г.

Професионалното образование и обучение в България се регламентира чрез редица нормативни актове – Закон за професионалното образование и обучение (ЗПОО), Кодекс на труда; Закон за насърчаване на заетостта; Национален план за действие по заетостта; Закон за висшето образование, Закон за занаятите и др. Съгласно ЗПОО (чл.4, чл.5) системата на професионалното образование и обучение включва както професионално ориентиране, професионално обучение и професионално образование така и валидиране на професионални знания, умения и компетентности като се представят следните уточнения:

► Професионалното ориентиране осигурява информирането, консултирането и съветването на ученици, и на други лица относно избора на професия и кариерно развитие.

► Професионалното обучение осигурява придобиването на квалификация по професия или по част от професия, както и усъвършенстването и. Професионалното обучение включва: начално професионално обучение - придобиване на първоначална квалификация по професия или по част от професия; продължаващо професионално обучение - актуализиране, разширяване или надграждане на придобитата квалификация по професия или по част от професия.

►Професионалното образование осигурява придобиването на средно образование и на квалификация по професия. Професионалното образование и професионалното обучение може да се осъществяват и по пътя на обучение чрез работа (дуална система на обучение).

Системата на професионалното образование и обучение в нашата страна обхваща редица институции, функциониращи във формалното образование и обучение и в неформалното обучение: Професионални училища, професионални гимназии и професионални колежи; Центрове за професионално обучение; Организации на работодатели; Организации на работници и служители; Отделни работодатели, които за обучение на служителите си организират неформално продължаващо професионално обучение под формата на курсове, семинари, конференции и др.; Централна и местна администрация; Центрове за информация и професионално ориентиране.

Чрез ПОО се гарантира на индивидите по-висока степен на икономическа активност, по-ниска безработица, възможност да придобият квалификация, която преди това не са имали, която да им помогне да напреднат в професионалната йерархия. Обучаващите се ще подобрят своите възможности за работа, което ще им даде възможност да получават и по-високо възнаграждение, което води след себе си и редица икономически и социални последици.

В рамките на настоящото изследване се проследява динамиката на ПОО в нашата страна след 2000 г. като се използват актуални данни на НСИ по редица показатели: брой училища (вкл. по видове); завършили по вид на училищата (Училища по изкуствата и спортни училища, Професионални гимназии – III степен на пр. квалификация,

Професионални гимназии и училища – II степен на пр. квалификация); придобили степен на професионална квалификация в ЦПО, професионални гимназии и професионални колежи по степен на професионална квалификация и форма на собственост на образователната институция; участие във формално образование и обучение или неформално обучение на населението на възраст 25-64 г. по степени на образование; предприятия, осигуряващи и не осигуряващи професионално обучение

Наличните данни за динамиката в броя и структурата на училищата (Табл.1) показват тревожни тенденции, свързани с намаляване на училищата, осъществяващи обучение по различни професии и специалности. По данни на НСИ – общо за страната през периода на наблюдение броят на училищата, в които се извършва обучение по професии от Списъка на професиите за професионално образование и обучение, намалява значително. В рамките на 20-годишен период професионалните гимназии

стават със 118 по-малко. Професионалните колежи осъществяват професионално обучение на лица със завършено средно образование по професии с IV степен на професионална квалификация. До 2010 г. броят им нараства двойно, но през уч. 2019/2020 г. той се връща почти до базовото си равнище (Табл.1). Тези данни показват засилващия се отлив от системата на професионалното образование.

Табл.1 Училища по вид на училището през периода 2000 – 2020 г.

Вид на училището	2000/2001	2005/2006	2010/2011	2015/2016	2019/2020
Професионални училища	516	495	484	469	427
Училища по изкуствата	18	20	21	22	21
Спортни училища	x	x	x	24	25
Професионални гимназии	476	453	422	387	358
Професионални колежи	18	17	36	36	23
Професионални училища	4	5	5	-	-

Източник: НСИ, http://infostat.nsi.bg/infostat/pages/reports/infostats/result.jsf?x_2=1304, Дата на достъп: 30.01.2021 г.

Професионалното образование в България има своите традиции и играе своята роля в образователната система в страната. Като цяло големият спад на учениците, обучаващи се в професионалните гимназии през последните две десетилетия, следва този на учащите в общообразователни училища. Около половината от завършващите средно образование в България през разглеждания период са ученици в професионалните училища (Табл. 2). През периода се наблюдава трайна тенденция на намаляване на относителния дял на завършилите средно образование в професионалните училища – от 58,7% през 2000 г. на 45,5% през 2019 г. През последните години обучаващите се в професионални училища намаляват, докато професионалните училища намаляват с по-бавен темп.

Табл. 2 Завършили по степен на образование и вид на училището през периода 2000 – 2019 г.

Година	Общо	Общообразователни училища	Специални училища	Училища по изкуствата и спортни училища	Професионални гимназии – III степен на пр. квалификация	Професионални гимназии и училища – II степен на пр. квалификация
2000	79470	32634	199	723	27716	18198
2005	77845	35139	87	653	29140	12826
2010	63043	32413	68	718	22346	7498
2015	50326	27021	-	1446	17845	4014
2019	47411	25815	8	1605	17055	2928

Източник: НСИ, https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/reports/query.jsf?x_2=1370, Дата на достъп: 23/01/2021г.

През разглеждания период най-много са завършващите ученици III-та степен на квалификация, следвани от тези, завършващи II-ра степен и I-ва степен. Придобилите IV-та степен на квалификация са най-малобройни (НСИ, https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/reports/query.jsf?x_2=1345).

Табл.3 Придобили степен на професионална квалификация в ЦПО, професионални гимназии и професионални колежи по степен на професионална квалификация и форма на собственост на образователната институция (брой)

Степен на професионална квалификация	Година	2005	2010	2015	2019
I степен	Общо	5004	7544	4629	6953
	Държавна	1087	896	1146	1035
	Частна	3917	6648	3483	5918
II степен	Общо	4316	4311	3134	5389
	Държавна	346	493	770	454
	Частна	3970	3818	2364	4935
III степен	Общо	1504	3032	5091	5223
	Държавна	561	712	593	690
	Частна	943	2320	4498	4533
IV степен	Общо	-	-	18	36
	Държавна	-	-	18	-
	Частна	-	-	-	36

Източник: НСИ, https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/reports/query.jsf?x_2=1345, Дата на достъп: 23.01.2021 г.

През периода 2005-2019 г. значително се повишава броят на лицата, придобили степен на професионална квалификация (Табл.3). В страната ни се реализираха редица обучения по програми, финансирани със средства от държавния бюджет и ОП РЧР. Те целяха да повишат пригодността на заетите и безработните лица чрез включването им в обучения за придобиване на професионална квалификация в съответствие с потребностите на бизнеса. Голяма част от програмите и мерките за заетост бяха насочени към безработните с основно и по-ниско образование, лицата без квалификация и специалност и неграмотните лица. Големият въпрос тук е доколко са били ефективни тези обучения и дали са довели до успешна реализация на завършилите ги като се има предвид съществуващата диспропорция между търсенето и предлагането на работна сила според изискваната професионална квалификация².

² Изводът е направен и въз основа на резултатите от изследване на динамиката в професионалната и образователната структура на регистрираните безработни лица и динамиката на свободните работни места в България за периода от 2012 до 2017 г., . Христова, А., Промени

Тревожна е тенденцията в последните години, че ръководствата на училищата се стремят да привличат повече ученици за получаване на по-голям делегиран бюджет, което доведе до приемането на ученици с нисък успех в „елитни“ училища, и, от друга страна, до нулев прием по стратегически важни за страната професии с втора и първа степен на професионална квалификация. Професионалното обучение не се съобразява със спецификата и на местната икономика. В много училища все още се осъществява обучение по професии, въпреки закриването на определени производства. За преодоляване на несъответствията между търсенето и предлагането на пазара на труда на кадри с по-ниска степен на професионална квалификация е необходимо професионалните училища да стимулират учениците да се обучават и в професии с по-ниска степен на квалификация, а не само по високотехнологични професии, което ще осигури интеграция и социалното включване на ученици и от малцинствените групи, осигурявайки им възможност за успешната им бъдеща трудова реализация. Обикновено в професиите с I ПКС се включват застрашени от отпадане ученици, ученици с изоставане от умственото развитие и с девиантно поведение.

През последното десетилетие се наблюдава и друга тревожна тенденция (Христова, А., 2018) – не само намаляване на броя на учениците, завършващи програми за придобиване на първа и втора степен на професионална квалификация, но и на тези, придобили квалификация. Причините за това могат да бъдат от различно естество: професията и специалността е неправилно избрана; невъзможност за справяне поради сложен за учащите учебен материал; загуба на интерес поради невъзможност за бъдеща реализация, и др. Това е сериозен индикатор за необходимостта от промени в системата на професионалното образование в страната ни. Недостигът на кадри с професионално образование и времето и ресурсите, които работодателите отделят за продължаващо професионално образование, са основните слабости и пропуски в ПОО в България. Промените в образователната структура на населението през последните години се съпровождат с намаляване на дела на хората със средно специално образование, включително на хората с професионална квалификация. Тази тенденция не е позитивна и нейните негативни влияния се проявяват особено силно в условия на висок дефицит от квалифицирана работна сила на пазара на труда, какъвто има в страната ни в последните години (Белева, И., 2019, 7 с.).

в системата за професионално образование и обучение в България, 2018, Население, Том 36, 70-71 с.

Традиционно през последните години се коментират устойчиво ниските (спрямо средните за европейските страни) резултати на България по индикатора „Относителен дял на населението на възраст 25-64 навършени години, участващи в образование и обучение“. Този показател включва участията както във формално обучение, така и в други обучителни дейности (неформално обучение). Въпреки че през последните години България показва бавен ръст (Табл. 4), това не променя мястото ѝ в края на класацията.

Табл. 4 Участие във формално образование и обучение или неформално обучение на населението на възраст 25-64 г. по образование и трудов статус

Година	Показатели	Общо	Участвали (%)	Неучаствали (%)
2007	Общо	4295030	36.4	63.6
	По образование: Основно и по-ниско	1039266	15.1	84.9
	По образование: Средно образование	2284298	39.2	60.8
	По образование: Висше образование	971466	52.8	47.3
	По трудов статус: Заети	2929552	50.2	49.8
	По трудов статус: Безработни	604843	7.1	92.9
2011	Общо	4128579	26	74
	По образование: Основно и по-ниско	840719	12.3	87.7
	По образование: Средно образование	2270572	24.8	75.2
	По образование: Висше образование	1017287	40.1	59.9
	По трудов статус: Заети	2596714	38.4	61.6
	По трудов статус: Безработни	779558	5.3	94.7
2016	Общо	3966507	24.6	75.4
	По образование: Основно и по-ниско	635450	7.6	92.4
	По образование: Средно образование	2171866	22.3	77.7
	По образование: Висше образование	1159191	38.2	61.8
	По трудов статус: Заети	2739146	33.5	66.5
	По трудов статус: Безработни	606433	4.6	95.4

Източник: НСИ, https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/reports/result.jsf?x_2=805, Дата на достъп: 23/01/2021г.

Интерес представлява участието на населението в различни курсове както общо, така и по пол. Разглежданият период се характеризира с тенденция на повишаване на участието в обучения. През периода 1999-2015 г. значително се повишава участието на жените в различни курсове – с около 13 п.п., но въпреки това се запазва тенденцията на традиционно по-високото участие на мъжете.

Табл. 5 Участници в курсове по пол

Година	Общо	Мъже	Жени	Мъже (%)	Жени (%)
1999	151450	108636	42814	71.7	28.3
2005	215527	137705	77822	63.9	36.1

2010	315908	178086	137822	56.4	43.6
2015	386858	227510	159348	58.8	41.2

Източник: НСИ, https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/reports/result.jsf?x_2=806, Дата на достъп: 23/01/2021г.

Проведено през 2017 г. изследване на Алфа Рисърч (Борисова, К. и кол., 2018, 78 с.) потвърждава значението на участието на населението в обучението. В „страните с високо развити икономики“ „ученето през целия живот“ постепенно се превръща във важен стимул и фактор за по-голяма конкурентоспособност и по-високи доходи. За разлика от тях, „.....Едва 13% от българите са преминали някакви курсове за обучение или повишаване на квалификация през последните две години“. Според изследването нарастването на възрастта намалява мотивацията и интересът към увеличаване на образованието или квалификацията. Друг фактор, който оказва влияние, е степента на притежаваното образование. Според изследването колкото по-образовани са хората, толкова по-често се включват в обучителни програми. При работещите с ниско образование и квалификация се наблюдава обратна тенденция, въпреки че те най-много се нуждаят от обучение и подобряване на квалификацията.

Обученията на заети във фирмите и организациите заемат важно място в областта на неформалните обучения. В България през последните години се увеличава относителният дял на предприятията, които организират и провеждат обучения, както чрез традиционни курсове, така и чрез разнообразни други форми на обучения. Тази тенденция е следствие на бързото развитие на технологиите и навлизането на чуждите инвеститори.

Табл.6 Предприятия, осигуряващи и неосигуряващи професионално обучение през периода 2005 – 2015 г

Година	2005		2010		2015	
	брой	%	брой	%	брой	%
Всички предприятия	24483	100	32335	100	27960	100
Предприятия, осигуряващи обучение	7016	28.7	10084	31.2	11793	42.2
Предприятия, осигуряващи ППО курсове – вътрешни	3000	12.3	4039	12.5	6355	22.7
Предприятия, осигуряващи ППО курсове – външни	4099	16.7	5100	15.8	5639	20.2
Предприятия, осигуряващи други форми на ППО	5823	23.8	9254	28.6	10421	37.3
Предприятия, неосигуряващи обучение	17467	71.3	22251	68.8	16167	57.8

Източник: НСИ, https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/reports/result.jsf?x_2=1301, Дата на достъп: 23/01/2021г.

През периода 2005- 2015 г. ясно се откроява тенденцията за нарастване на броя и

относителния дял на предприятията, които предоставят професионално обучение на персонала. Данните показват, че това нарастване се очертава както по отношение на предлаганите курсове така и при другите форми на продължаващо професионално обучение.

В обобщение на направения анализ може да се направи изводът, че развитието на ПОО като традиционен и значим елемент от образователната система в страната се характеризира с разнообразни тенденции, които трябва да се отчитат в процеса на усъвършенстване на стратегиите и политиките в тази сфера.

Ползи от ПОО в контекста на заетостта и икономическата активност

Бурното развитие на новите технологии, развитието на икономиката и промяната в нейната структура изведе на преден план необходимостта от повишаване на качеството на работната сила и подобряване на взаимодействието между образованието, квалификацията и търсенето на труд, както и необходимостта от непрекъснато повишаване на професионалните знания и умения на работещите. На преден план се извежда ролята на професионалното образование и обучение, като фактор за успешна реализация на пазара на труда.

Образованието, което учениците получават в професионалните гимназии, им дава значително предимство на пазара на труда. Според проведено проучване от Европейския център за развитие на професионалното обучение, в което са разгледани ползите от професионалното образование и обучение в европейските държави, ПОО в училищата е първата важна стъпка от неработоспособност към пригодност за заетост. Пазарът на труда става все по-взискателен към умения и квалификации и затова ПОО е основна стъпка към устойчивия начин на живот и висока производителност. Професионалните квалификации се изискват на европейските пазари на труда и те представляват около 60% от всички квалификации на средно ниво. (European Centre for the Development of Vocational Training, 2014, p. 7)

ПОО предоставя редица ползи не само за отделните физически лица и за отделните предприятия, но и за цялото общество и икономиката като цяло на една страна. Въпреки тези предимства, обикновено липсва интерес към него в сравнение със средното общо образование. Привлекателността му обаче се влияе от различни ендогенни и екзогенни фактори, някои от които могат да бъдат под контрол. Залага се на семейство, учители, работодатели, социални медии и др. за оказване на влияние върху вземането на

решение от страна на учениците и промяна на възприятията и нагласите им. Привлекателността може да бъде повишена и чрез съобщаване на данни за преки резултати, като например завършили ПОО и нива на заетост или записване в следваща степен на образование и др.(пак там, с.110 – 114)

Според резултатите от това изследване Източна Европа се разделя на две части - България, заедно с Естония, Латвия, Литва, Унгария и Словения са страни, в които има ниска степен на завършване на ПОО и това до известна степен се влияе от решението за продължаване на образованието в университетите, продиктувано основно от разликите в доходите на завършилите средно и висше образование. На другия полюс стоят страни като Чехия, Полша и Словакия, които имат сравнително успешни системи, гарантиращи на завършилите ПОО по-малко пропуски в резултатите в сравнение с висшистите и съответно по-малка разлика при разпределението на премиите и заплатите.

ПОО е пресечната точка между средното и висшето образование и пазара на труда (пак там, с. 26). Това означава, че много внимателно и прецизно трябва да бъдат изградени програмите за обучение, тъй като те се проектират не само да отговорят на образователните нужди, но и на по-широки икономически и социални нужди на отделен регион или държава.

Друго изследване сред европейски държави показва, че ПОО дава редица предимства на завършващите, а именно по-високи заплати, по-голяма мобилност, по-висока производителност и по-висока заетост. Според изследването около половината от всички работни места в Европа през 2020 г. ще изискват квалификация на средно ниво, което се постига с някаква форма на професионално образование и обучение.(European Centre for the Development of Vocational Training, 2011, p.7). В изследването са разгледани ползите от ПОО, които са обединени в две групи – икономически и социални. Икономическото им измерение се изразява в намаляване на безработицата и неравенството в резултат на повече хора, придобили професионално образование и квалификация; повишаване на производителността на служителите и вследствие на това и способността им да допринесат за по-висока печалба на фирмите; намаляване на несъответствието в уменията; интеграция на пазара на труда със задоволителна заплата и възможност за по-нататъшно развитие и професионален статус. Социалните измерения се изразяват в повишаване на качеството на живот на индивидите и тяхното личностно развитие и повишаване на тяхната мотивация; включване на групи в неравносвойно положение или маргинализирани групи чрез образование или ПОО.

Проведените изследвания доказват, че придобиването на квалификация и завършването на професионално обучение дават възможности на работната сила за участие на пазара на труда и за напредък в професионалната йерархия. Необходимо е да се акцентира върху възможността на хората да участват в различни форми на обучения, с което те могат да подобрят своите възможности за работа и нива на квалификация и съответно да имат по-високо ниво на възнаграждение, което води и до по-добри икономически и социални резултати.

В изследването се акцентира, че съществува връзка между ПОО и равнището на получаваните заплати. Разгледани са разликите в заплатите между служители, завършили ПОО или участващи в различни форми на ППОО, и неучастващи. Резултатите показват, че обученият персонал се характеризира с по-високо заплащане, като разликите в заплатите варират от 3,3% до 15,7%. Според изследването млади хора без трудов стаж и безработни успяват да намерят работа по-лесно, ако имат завършено професионално образование (пак там, р. 11). Професионалното обучение оказва положително въздействие върху ефективността на компанията. Резултатите показват право пропорционална връзка между производителността на компанията и инвестициите в обучение на служителите.

В настоящата студения при анализа на динамиката в заетостта и икономическата активност се използват данни на НСИ и Агенцията по заетостта за редица показатели: коефициенти на заетост, икономическа активност и безработица по степен на образование, образователна структура и професионална структура на безработни лица обезкуражени лица по степени на образование.

Данните за динамиката на коефициента на заетост през последните години показват, че интересът към общообразователните училища е по-голям, но завършилите професионално образование се реализират по-успешно на пазара на труда спрямо тези, завършили средно общо образование. (Табл.7)

Табл.7 Коефициенти на заетост във възрастовата група 15-64 г. по степени на образование (процент)

Степен на образование	2003	2005	2010	2015	2019
Общо	52.5	55.8	59.8	62.9	70.1
Висше	77.0	80.3	82.7	84.0	88.5
Средно	61.5	64.9	65.3	67.2	74.6
Средно с придобита професионална квалификация	66.2	69.8	70.2	72.3	80.5
Средно общо	52.1	54.6	57.4	59.9	67.8
Основно	29.0	31.4	31.8	32.1	39.6

Начално и по-ниско	17.6	20.0	18.3	18.6	33.4
--------------------	------	------	------	------	------

Източник: НСИ, https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/reports/result.jsf?x_2=793, Дата на достъп: 28.01.2021 г.

Както се вижда от Табл.7 коефициентът на заетост на завършилите с придобита професионална квалификация през 2003 г. е 66,2% или с 14 п.п по-висок от този при завършилите средно общо образование и с 13,7 п.п. по-висок от средния коефициент на заетост за страната. До края на 2019 г. тази тенденция се запазва.

Подобни позитивни тенденции се отбелязват и в динамиката на коефициента на безработица при лица с придобита професионална квалификация (Табл.8)

Табл. 8 Коефициенти на безработица на населението на 15-64 г. по степени на образование (процент)

Степен на образование	2003	2005	2010	2015	2019
Общо	13.9	10.2	10.3	9.2	4.3
Висше	6.8	4.3	4.6	4.0	1.9
Средно	12.6	9.2	9.7	8.4	3.4
Средно с придобита професионална квалификация	12.2	8.8	9.5	8.1	3.6
Средно общо	13.7	10.5	10.1	8.8	3.2
Основно	23.8	17.4	20.1	22.3	12.0
Начално и по-ниско	36.0	34.0	43.2	43.3	19.0

Източник: НСИ, https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/reports/result.jsf?x_2=788, Дата на достъп: 28.01.2021 г.

Коефициентите на безработицата при завършилите професионално образование през периода 2003-2019 г. са по-ниски от средните за страната, и от тези при завършилите средно общо образование (Табл. 8).

Според проведено изследване (Владиминова, К., 106 с.) основната причина за попадане в групата на обезкуражените лица е отсъствието на професионална подготовка. Лицата без професионална подготовка са значително по-висок дял през разглеждания период в сравнение с тези, притежаващи висше и средно образование с придобита професионална квалификация. В този контекст може да се направи изводът, че равнището на образование е важен фактор за заетост, а наличието на професионална подготовка е предпоставка за икономическа активност. (Табл.9)

Табл. 9 Обезкуражени лица по степени на образование (брой лица в хиляди)

Година	2003	2005	2010	2015	2019
Общо	434.5	344.5	222.9	172.9	63.8
Висше	26.3	17.5	11.2	10.6	(2.6)

Средно	171.8	125.4	102.3	72.6	17.7
Средно с придобита проф. квалификация	115.7	86.1	61.1	40.3	9.0
Основно	160.0	131.5	81.2	62.0	28.9
Начално и по-ниско	76.4	70.0	28.3	27.7	14.7

Източник: НСИ, https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/reports/result.jsf?x_2=961, Дата на достъп: 28.01.2021 г.

Въз основа на данните в Табл.9, може да се направи изводът, че пазарът на труда и високият дял на обезкуражените лица със средно образование дават своеобразна оценка за необходимостта от промени в средното образование като се насърчава развитието на средното професионално образование.

Табл. 10 Коефициенти на икономическа активност на населението на 15-64 г. по степен на образование (процент)

Степен на образование	2003	2005	2010	2015	2019
Общо	60.9	62.1	66.7	69.3	73.2
Висше	82.7	83.9	86.7	87.5	90.3
Средно	70.4	71.6	72.3	73.4	77.2
Средно с придобита професионална квалификация	75.4	76.6	77.6	78.7	83.5
Средно общо	60.3	61.0	63.9	65.7	70.0
Основно	38.1	38.0	39.8	41.3	44.9
Начално и по-ниско	27.4	30.3	32.3	32.8	41.2

Източник: НСИ, https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/reports/result.jsf?x_2=791, Дата на достъп: 28.01.2021 г.

Завършилите професионално образование през разглеждания период представляват около една трета от работната сила, а коефициентът на икономическата им активност (Табл.10) е по-висок от този на завършилите средно общо образование. Разликата варира в границите между 13 и 15 п.п. за периода на наблюдение в полза на първите.

Професионалното образование, завършено в гимназиите, предоставя на завършилите не само по-сигурен достъп до пазара на труда, но им гарантира получаването на по-висока заплата. Проведени изследвания показват, че професионалното образование дава сериозни предимства на работната сила. Налице е повишаване на значението на образованието за размера на получаваното заплащане, което е благоприятна предпоставка за нарастване на мотивацията на хората да участват в образованието (Алексиев, Я.,2017г.).

Проведени изследвания (European Union, 2011) на индивидуалната възвръщаемост от различни видове образование в Австрия потвърждават ползата от професионалното

образование. Завършилите професионално образование и чиракували във фирми печелят от 15 до 20% повече от завършилите средно общо образование. Възпитаници, завършили колеж, печелят от 40 до 50% повече от завършилите гимназии. В Португалия, работник със средно професионално образование има по-голям шанс за получаване на договор на пълен работен ден и обикновено печели около 60% повече от служител без квалификация. Румъния подчертава положително въздействие на професионалното обучение върху бъдещата заетост – тези, които участват в програми за обучение, е вероятно да бъдат наети на работа.

Друго изследване (Во М. Kim, 2013) също потвърждава важната роля за пазара на труда на професионалните гимназии. Професионалните гимназии и колежи активно помагат на завършилите да си намерят работа. Също така на завършилите професионалните гимназии се предлага по-добър преход от училище към пазара на труда отколкото на завършилите средно общо образование. Данните на KLIPS за периода 1999-2010 г. и Статистическия годишник на образованието за периода 1970-1999 г. доказват, че завършващите професионални гимназии, печелят повече от аналогичните им колеги, завършили общи гимназии.

Според данните от проведено проучване (Борисова, К. и кол., 2018, 213 с.) през последното десетилетие се наблюдава абсолютно намаление в броя на безработните лица с професионална квалификация. Като около 55% от всички регистрирани безработни са лица без квалификация. Твърде високият дял на регистрираните безработни специалисти обаче говори за несъответствие между професионалната подготовка на част от икономически активните лица и търсенето на работната сила (Табл.11).

Табл. 11 Професионална структура на регистрираните безработни лица през периода 2008-2019 г.

Проф. структура	Работническа професия		Специалисти		Без квалификация	
	брой	дял	брой	дял	брой	дял
Година						
2008	45257	19,4%	41999	18,0%	146462	62,7%
2010	82058	23,4%	70945	20,2%	197941	56,4%
2015	81785	24,7%	64255	19,4%	184776	55,9%
2019	46377	25,0%	40449	21,8%	98440	53,1%

Източник: Агенция по заетостта, Годишни обзори, <https://www.az.government.bg/stats/4/>, Дата на достъп: 07.02.2021 г.

Структурата на безработните по професионален признак включва три основни професионални групи – с работническа професия, специалисти и без специалност. През разглеждания период се наблюдава абсолютно намаление в броя на трите групи регистрирани безработни лица според професионалната им квалификация. (Табл. 11) В

професионалната структура на безработните лица през разглеждания период най-многобройна е групата на безработните без специалност и квалификация (около 55% от всички регистрирани безработни в страната). По данни на АЗ по-голяма част от тях са нискообразовани, т.е. те са с основно и по-ниско образование, които са и основната целева група на активната политика по заетостта. Относителните дялове на останалите две групи са доста близки.

Твърде високият дял на регистрираните безработни специалисти и на лицата със средно специално и професионално образование (Табл. 12) говори за несъответствие между професионалната подготовка на част от икономически активните лица и търсенето на работна сила. За част от безработните не съществува възможност за реализация по специалността. Това ги принуждава да приемат по-нискоквалифицирана работа или да се преквалифицират, което се реализира в рамките на ППОО.

През разглеждания период структурата на безработните лица по образование (Табл.12) остава почти непроменена. През целия период безработните лица със средно, в т.ч. със средно професионално образование, са с най-голям дял в разпределението на безработните лица по равнище на образование, следван от тези с начално и по-ниско образование.

Табл.12 Образователна структура на безработните лица през периода 2008-2019 г.

Степен на образование	Висше		Средно – общо		Средно спец. и професионално		Основно		Начално и по-ниско	
	брой	дял	брой	дял	брой	дял	брой	дял	брой	дял
Година										
2008	18329	7,8%	19531	8,4%	60738	26%	68602	29,4%	66518	28,5%
2010	31736	9%	34167	9,8%	109942	31,3%	75823	21,6%	99276	28,3%
2015	34296	10,4%	32822	9,9%	105698	32%	60530	18,3%	97470	29,5%
2019	23557	12,7%	20531	11%	60961	32,9%	31941	17,2%	48275	26,1%

Източник: Агенция по заетостта, Годишни обзори, <https://www.az.government.bg/stats/4/>, Дата на достъп: 07.02.2021 г.

Тези резултати поставят на дневен ред въпроса за връзката между придобитото образование и професионална квалификация и прехода от безработица към заетост, както и необходимостта от спешни промени в системата за професионално образование и обучение.

Съвременната динамика на икономическото и социалното развитие се характеризира с нарастващи изисквания както към образованието и професионалната подготовка на икономически активните лица така и към системното поддържане

непрекъснато повишаване на професионалните знания и умения чрез подходящи дейности в областта на неформалните обучения. Това мотивира както работодателите, така и заетите да поддържат и повишават нивото на знанията, професионалните умения и компетенции. Актуализирането и повишаването на знанията и овладяване на нови умения ще повиши заетостта и сигурността на работната сила, ще гарантира по-високи доходи и социален просперитет (Атанасова, М., Владимирова, К., 45 с.).

Качеството на работната сила е пряко свързано с качеството на образованието, което получава. В началото на 2016 г. (Борисова, К. и кол., 2018, 147 с.) работодатели призовават за ускоряване на образователната реформа, тъй като се наблюдава недостиг на квалифициран персонал в широк кръг от професии. Работодателите обръщат сериозно внимание и на професионалното образование. Според работодателите е необходима спешна реформа на образователната система, свързана с инвестиции в професионалното образование и системата на висококачествени обучения и стажове на работното място.

Резултатите от проведения анализ показват, че образованието, професионалната подготовка и добрата информираност са сред значимите предпоставки за устойчива заетост и нарастване на заетостта и икономическата активност.

Предизвикателства пред ПОО и необходимост от промени

Съвременното развитие на ПОО в контекста на динамиката на трудовия пазар се разглежда като среда за формиране на редица предизвикателства, при което се очертава необходимост от промени в разнообразни ракурси: институционални, регионални, педагогически, управленски и др.³ В рамките на настоящата студия акцентът е върху системата на средното образование в контекста на динамичната законова база и нарастващите изисквания към образователния процес.

Системата на училищното образование в България заема значими позиции като доставчик на ПОО. През последното десетилетие на преден план се откроява необходимостта от преосмисляне на традиционните постановки за статута на практическото обучение на учениците. Настъпилите промени в преструктурираната икономика и присъединяването ни към ЕС доведоха до необходимостта от промяна в

³ Функционален анализ на секторна политика „Професионално образование и обучение“, 2019, Министерски съвет, Портал Обществени консултации, <http://www.strategy.bg/Publications>; Cedefop (2018). Професионално образование и обучение в България. Люксембург: Служба за публикации. <http://data.europa.eu/doi/10.2801/728903>;

практическото обучение на учениците, от промяна в учебното съдържание и от подобряване на методическата подготовка на педагогическите кадри, което да съответства на новите европейски образователни изисквания.

В продължаващите реформи в образователната система в нашата страна се откроява периодът след 2016 г., когато стартират редица промени в нормативната база- Закон за предучилищното и училищното образование , Закон за професионалното образование и обучение. Стартира се въвеждането на системата за валидиране на знания, придобити чрез неформално образование и възможност за въвеждане на дуалното обучение.

Приетата през 2016 г. Наредба за приобщаващо образование определя държавния образователен стандарт за приобщаващо образование. Основната цел е да се създадат предпоставки за интегриране на обучителния процес и предоставяне на подкрепа за личностно развитие на учениците, което е значим фактор за изграждане и развитие на техния човешки капитал.

През 2015 г. се приема План за действие за 2015-2017г. в изпълнение на стратегията за развитие на професионалното образование и обучение в Република България за периода 2015-2020 г. Основният приоритет на Плана е осигуряване на качество и ефективност на професионалното обучение чрез работа (дуално обучение) като целта е да се изгради връзка между системата на ПОО и бизнеса с възможности за съвместяване на училище и работно място. Акцентира се върху необходимостта за модернизация на ПОО и превръщането му в по-привлекателно и достъпно за учащите, а също така и по-качествено и по-близко до пазара на труда.

Тези реформи са продиктувани от необходимостта от постигането на добро съответствие между инвестициите в образование и обучение и динамично променящите се изисквания на пазара на труда, което може да бъде постигнато чрез планиране и прогнозиране на бъдещите нужди от кадри с нужните компетенции. В образованието широко навлязоха съвременните информационни технологии. Сериозни промени настъпиха и по отношение на децентрализацията на управлението на системата на средното образование и разширяването на училищната автономия. Започнаха да се прилагат и идеите за приобщаващо образование.

В резултат на действието на разнообразни фактори – политически, икономически и социални, системата на средното образование е обект на редица критични анализи относно качеството на предлагания образователен продукт, при което се откроява влиянието на редица фактори. Ниското качество на професионалното образование се

свързва както с дефицити в професионалната подготовка на съответните специалисти, така и със съществуващото разминаване между подготвяните специалисти и търсенето на пазара на труда. Завършващите не бяха достатъчно подготвени за условията на труд по професията, която изучават, поради липса на системни връзки и участие на работодателите, работодателските организации и браншовите камари в процеса на обучение. Друг фактор, който оказва влияние върху ефективността на професионалното образование, е липсата на ефективно кариерно и професионално ориентиране на учениците и повишаване на мотивацията им за обучение и активно участие на пазара на труда. Липсата на система за професионално информиране и консултиране възпрепятства правилното вземане на решение за професионално развитие, намалява мотивацията им за придобиване на професионална квалификация, която би им помогнала за успешната реализация на пазара на труда.

С приемането на новия закон за предучилищното и училищното образование се цели основно: намаляване броя на необхванатите от образователната система и на отпадащите ученици; повишаване качеството на образованието; изграждането на система за квалификация и кариерно развитие на педагогическите специалисти; осигуряването на справедлив и гъвкав модел на училищно финансиране; въвеждането на външно инспектиране на образователните институции и др. С приемането на новия настъпват редица промени, които могат да структурират в няколко направления: въвеждане на значителни структурни промени в системата на средното образование; осигуряване на еднаква образователна подготовка на учениците в основната образователна степен; въвеждане на идеята за създаване на иновативни училища, които да създават водещ практически опит, който впоследствие да се трансферира като добри практики към останалите училища; отделено е сериозно място за подкрепа на личностното развитие на децата и учениците и др.

Практическото приложение на новия закон е обект на системни анализи, при което се открояват редица възможности за усъвършенстване. Една от тези възможности се свързва с процедурата за финансирането чрез делегираните училищни бюджети. Формирането на делегираните бюджети на основата на броя на обучаваните в училището ученици без отчитане на качеството на предлагания образователен продукт се оказва негативен подход, който до голяма степен допринася за намаляване на качеството на обучението. Предварителният замисъл чрез такъв тип финансиране училищата да се конкурират и да привличат повече ученици чрез предоставяне на по-високо качество на обучение на практика не се реализира. Това не само, че не постигна предварително

планирания резултат, но училищата започват да се конкурират за набирането и задържането на ученици чрез понижаване на изискванията към тях.

Професионалното образование не може да съществува изолирано и е в пряка връзка с икономическата система. То е свързано с пазара на труда, потребностите на обществото и работодателите като потребители на образователни услуги. Дълги години нямаше интерес от страна на работодателите и стимули за осигуряване на адекватен стаж и производствена практика на учащите се в предприятия и в реална работна среда. Затова усилията се насочиха към привличане на работодателите и социалните партньори в процеса на планиране на обучението.

От всичко казано до тук се вижда, че дълго чаканата промяна в нормативната уредба на образованието е абсолютно необходима, както и системното актуализиране на стратегия за развитие и привеждане на ПОО в съответствие с динамичните потребности на икономиката.

През последното десетилетие по инициатива на МОН и други институции са извършени редица анализи и оценки на професионалното образование (Функционален анализ на секторна политика „Професионално образование и обучение“, 2019, Министерски съвет МОН, Мнения и оценки относно качеството на ПОО в България, 2006; МОН, Анализ на системата за осигуряване на качество на професионалното образование и обучение в България, 2011; Серия от анализи на МОН по Проект „Управление за ефективно професионално образование“, 2014 и др.). Резултатите от проведените проучвания и анализи показват редица трудности и необходимостта от промяна в редица направления. По-голяма част от училищата нямат необходимата материално-техническа база и наличието на модерно оборудване, което е подобно на това, използвано от фирмите в реалната икономика. Друга установена негативна тенденция е, че като цяло за професионалното образование делът на учащите, успешно положили ДЗИ, е по-висок от тези, успешно положили ДИП. Една от основните причини за това може да е сравнително ниската удовлетвореност на учениците от придобитата професионална квалификация. Проведеното допитване до родителите показва, че по-голяма част от тях биха насочили децата си към професионално училище, в което практическото обучение се осъществява на реално работно място във фирма. Що се отнася до мнението на работодателите, то като цяло е положително, но според тях, завършващите ученици се нуждаят от допълнително наставничество на работното място. Открояват се и редица други слабости като например, липсата на определение за качество на ПОО; прекъснати връзки между учебните заведения и бизнеса; липса на

система за проучване, идентифициране, анализ и прогнозиране на потребностите от ПОО, както и липса на регламентация и ясно позициониране на отделните институции в системата за осигуряване на качеството на ПОО и др.

Крайна крачка напред за повишаване качеството на подготовка на кадрите е утвърждаването на дуалната система на обучение. Това дава възможност на обучаемите лица да придобият реален трудов опит и да придобият умения, които да гарантират реализацията им на пазара на труда. Друго негово предимство е, че освен натрупването на реален практически опит по време на обучението, младежите могат да получават доход, което ги задържа в образователната система и ги предпазва от ранно напускане поради нужда от доходи. Вероятността тези ученици да останат да работят за същото предприятие е голяма, тъй като те са изградили трудови навици, а работодателят ги познава и е инвестирал ресурс в тяхното обучение.

Редица изследвания доказват предимството на дуалното обучение. Учениците, завършили и придобили практически опит извън училище, т.е. в предприятия, имат между 10 и 15% по-високи шансове да бъдат наети на работа веднага след завършване на този тип образование. Тези ученици имат по-голям шанс да сключат трудови договори за по-дълъг период от време (Horn, Daniel; 2013). В рамките на проект „Подкрепа за дуалната система на обучение“ се обръща специално внимание на дуалното образование, тъй като въвеждането му води до разчупване на модела на професионалното образование и до повишаване на неговата ефективност.

Качеството на професионалната подготовка (Стоянова, К., с.92) е понятие, което характеризира съвкупността от степента на формираност на необходимите професионални компетенции (професионални знания, професионални умения и професионално личностни качества) и готовността и дееспособността на кадрите за изпълнение на трудовата дейност с висока степен на самостоятелност, творчество и организираност.

Качеството на ПОО се определя от неговата социална адекватност, т.е. от неговата способност да удовлетворява потребностите на икономиката от специалисти и образователните потребности на отделната личност. Определя се и от възможностите, които предоставя на всеки да се развива съобразно собствените си нагласи и потребности, да придобива компетенции, които да подпомагат професионалната и социалната му реализация в новата реструктурирана и непрекъснато развиваща се икономика.

В основата на актуализирането и бъдещото развитие на ПОО стои разбирането, че колкото и да е висока квалификацията, придобита чрез ПОО, тя не би могла да гарантира на завършилите успешна реализация, ако не са ориентирани към актуални професии и умения. През 2018 г. Световната банка предупреждава за “криза на познанията” в световните образователни системи. Според експертите милиони малки ученици в страните с ниски и средни доходи са застрашени да пропуснат възможности за развитие и да получават заплати в по-късен етап от живота си, защото техните основни и средни училища не успяват да ги подготвят за това как да успеят в живота. Според доклада не се инвестират достатъчно финансови ресурси, а и се поставя под съмнение тяхната ефективност. Реформата в образованието е спешно необходима и изисква устойчивост, както и сплотяване около политиките от страна на правителство, медии, предприемачи, учители, родители и ученици. Всички те трябва да ценят знанията и да изискват по-добро обучение (Световна банка, 2018 г.).

Необходимо е професионалното образование да свърже знанията и уменията на учениците с нуждите на пазара на труда. Резултатите от проведените анализи показват, че професионалното образование и обучение е ключов фактор за устойчиво социално-икономическо развитие не само в страната ни, но и на европейско равнище. Европейските инициативи в отговор на бързите промени в икономиката и обществото изискват постоянно подобряване на системите за професионално образование и обучение и модернизация на базата, така че тези системи да допринесат за увеличаване на заетостта и да подпомогнат социалната интеграция, да дадат възможност за учене през целия живот и да улеснят достъпа до повишаване на квалификацията в съответствие с нуждите на обществото и пазара на труда.

Представените в настоящата студия предизвикателства пред бъдещото развитие на ПОО нямат изчерпателен характер и се разглеждат като основа за бъдещи анализи и проучвания в тази област и за повишаване на ефективността на дейностите, които осъществяват широк кръг заинтересовани страни (на национално и регионално ниво) в тази сфера.

Заключение

Равнището на образование и професионална подготовка в съответствие с най-новите достижения на науката и техниката и с търсенето от страна на бизнеса са определящи за достъпа до пазара на труда и заетостта. Те предопределят и сигурността и характера на заетостта. Различията на пазара на труда се определят не само от

образованието и професионалната подготовка, но и от притежаването на съвременни компетентности и умения, за чието актуализиране и осъвременяване от съществено значение са промените в политиките и нагласите на работодателите, свързани както с по-активно участие в образователния процес, така и с отделянето на средства за обучение и мотивиране на персонала от по-високите възрастови групи за включване в различни форми на обучение. Конкурентоспособността на работната сила може да се задържи само чрез непрекъснато осъвременяване в съответствие с работните места.

Резултатите от проведеното проучване подкрепят възприетата изследователска теза в настоящата студия и показват, че професионалното образование предоставя редица предимства на пазара на труда сред които се открояват: възможности за по-висока икономическа активност, по-висока заетост и по-ниска безработица; достъп до по-високи нива на заплащане като се откроява изводът, че заетите с придобита професионална квалификация получават по-високи заплати в сравнение с лица със средно образование без професионална квалификация.

Нарастващите очаквания към ППО са предпоставка за формиране на редица предизвикателства през бъдещото развитие на тази част от образователната система в нашата страна, които в настоящата студия се фокусират предимно върху сферата на средното образование и изискванията към образователния процес в контекста на динамичната законова база. Резултатите от анализа показват, че усилията на всички институции трябва да бъдат насочени към развитието на човешките ресурси и развитие на компетенциите на хората. Очертаните предизвикателства пред системата на ПОО са свързани предимно с необходимостта да се осигури адекватен отговор на нарастващите изисквания на трудовия пазар към знанията и уменията на хората.

Използвана литература

1. Атанасова, М., Владимирова, К. Професионалните знания и умения: институционални аспекти и предизвикателства в контекста на настоящия и бъдещия пазар на труда в България (45 с.) Достъпна на: http://ips.bg/Uploads/ResearchPapers/RP_vol1_2014_No2_M%20Atanasova,%20K%20Vladimirova_var%201.pdf (Atanassova, M., Vladimirova, K., Profesionalnite znanja i umenia – institucionalni aspekti i predizvikelstva v konteksta na nastoiactia i badehtia Pazar na truda v Bulgaria)
2. Атанасова, М., (2014), Участие на младежите в заетост и обучение в България – състояние и предизвикателства. В: ИИНЧ-БАН. Демографската ситуация и развитието на България. Академично издателство "Проф. Марин Дринов", София, с.715-726.

(Atanassova, M., 2013, Uchastie na mladezhite v zаетost i obuchenie v Bulgaria, Akademichno izdatelstvo Marin Drinov, Sofia, s.715-726)

3. Алексиев, Я., ИПИ, Цената на ниското образование става все по-висока, <https://ime.bg/bg/articles/cenata-na-niskoto-obrazovanie-stava-vse-po-visoka/>, Дата на достъп 28.01.2021 г.(Aleksiev, IPI, Cenata na niskoto obrazovanie stave vse po visoka)

4. Белева, И., Неравенствата в образованието и тяхното отражение на пазара на труда в България, Икономическа мисъл, Кн.1, 2019, 3-22 с.(Beleva, I., Neravenstvata v obrazovaniето i tqhnoto otragenie na pazara na truda v Bulgaria, Ikonomicheska missal, Кн.1, 2019, 3-22)

5. Борисова, К. И кол., Мерки за преодоляване на демографската криза в Република България, 2018, Том IV, Демографско развитие и трудови ресурси в България, 106 – 135 с. (Borisova, K., I kol. Demografsko razvitie i trudovi resursi v Bulgaria, 106-135)

6. Владимирова, К., Управление на човешките ресурси: политики за ресурс или за потенциал за развитие и социален прогрес, (106 стр.) Достъпна на: https://www.unwe.bg/uploads/Yearbook/Yearbook_2012_No4_K%20Vladimirova.pdf (Vladimirova, K., Upravlenie na chovehkite resursi – politiki za resursi ili za potencial za razvitie i socialen progress, 106 s.)

7. Владимирова, К., (2007), Човешкият потенциал за икономически растеж и конкурентоспособността на българската икономика, //Годишник на УНСС, УИ Стопанство, УНСС, София. (Vladimirova, K., 2007, Choveshkiat potentsial za ikonomicheski rastezh i konkurentosposobnostta na bulgarskata ikonomika, Godishnik na UNSS)

8. Владимирова, К., М. Атанасова, (2011), Предизвикателствата пред политиките за заетост и социална кохезия, В "Национални измерения на политиките на ЕС за развитие и заетост. Новите предизвикателства, свързани със заетостта и пазарите на труда", Съставител и научен редактор проф. К. Владимирова, "Сиела", с. 100-128. (Vladimirova, K., Atanassova, M., Predizvikatelstvata pred politikite za zаетost i socialna kohezia, V Nacionalni izmerenia na politikite na ES za razvitie i zаетost. Novite predizvikatelstva, svarzani sas zаетostta i pazarite na truda, Siela, 2011, s. 100-128)

9. Господинов, Д., Анализ върху закона за предучилищното и училищното образование, Българско списание за образование бр.2, 2015, с.44 (Gospodinov, D., Analiz varhu zakona za preduchilishnoto i uchilishnoto obrazovanie, Bulgarsko spisanie za obrazovanie, br. 2, 2015, s.44)

10. Как България може да подобри образователната си система?, Световна банка, България, 2014г., www.worldbank.org/bg (Kak Bulgaria moge da podobri obrazovatelната si Sistema, Svetovna banka, Bulgaria, 2014)

11. МОН, Проект „Подкрепа за дуалната система на обучение“ Достъпно на: <file:///C:/Users/Adi/Downloads/info-proekt-Podkrepa-dulana-forma-obuchenie-03022020.pdf> (MON, Proekt, Podkrepa za dualната Sistema na obuchenie)

12. МТСП, Проект „Повишаване на ефективността на провежданата политика по заетостта“, Средносрочни и дългосрочни прогнози за развитието на пазара на труда в България, София, 2019 г. (Povishavane na effektivnostta na provegdanата politika po zаетostta, Srednosrochni i daIgosrochni prognozi za razvitiето na pazara na truda v Bulgaria, Sofia, 2019)

13. МТСП, Национална концепция за насърчаване на активния живот на възрастните хора в България 2012 – 2030 г <https://mlsp.government.bg/uploads/1/national-agieng-strategy-2019-2030.pdf>, Дата на достъп 03.02. 2021 (Nacionalna kontsepcia za nasarchavane na aktivnia givot na vazrastnite hora v Bulgaria 2012-2030)

14. Министерски съвет, Функционален анализ на секторна политика „Професионално образование и обучение“, 2019, Портал Обществени консултации,

[http://www.strategy.bg/Publications/\(Ministerski savet, Funkcionalen analiz na sektorna politika „Profesionalno obrazovanie i obuchenie,,, 2019, Portal Obhtestveni konsultacii\)](http://www.strategy.bg/Publications/(Ministerski%20savet,%20Funkcionalen%20analiz%20na%20sektorna%20politika%20,,Profesionalno%20obrazovanie%20i%20obuchenie,,,2019,%20Portal%20Obhtestveni%20konsultacii))

15. Потенциалът на България за устойчив растеж и споделен просперитет. Септември 2015г. Документ на Световната банка, <https://documents.worldbank.org/curated/en/>. (Potentsialat na Bulgaria za ustoichiv rasteh I spodelen prioritet, Septemvri 2015, Dokument na Svetovnata banka)

16. Стоянова, К., Поглед върху професионалното образование и обучение в България, Годишник на МГУ „Св. Иван Рилски“, Том 55, Св.IV, Хуманитарни и стопански науки, 2012 г.(Stoianova, K., Pogled varhu profesionalното образование i obuchenie v Bulgaria, Godishnik na MGU Sv. Ivan Rilski, Tom 55)

17. Сярова, Е., (2017), Перспективи и предизвикателства за развитието на труда в икономиката на знанието, В: "Финансово-икономическата интеграция на България в ЕС за 10 години членство – предизвикателства и перспективи", Академично издателство "Д. Ценов" – Свищов, с. 265-272. (Syarova, E., 2017, Perspektivi I predizvikatelstva za razviteto na truda v ikonomikata na znaniето, V: Finansovo-ikonomichestkata integratsia na Bulgaria v ES za 10 godini chlenstvo – predizvikatelstvo I perspective, Akademichno izdatelstvo D.Tzenov, Svishtov, s. 265-272)

18. Световна банка, 2018, <https://www.worldbank.org/bg/news/press-release/2017/09/26/world-bank-warns-of-learning-crisis-in-global-education> (Svetovna banka, 2018)

19. Стратегия за развитие на професионалното образование и обучение в Република България за периода 2015-2020 г., <https://www.navet.government.bg/bg/strategiya-za-razvitie-na-profesional/> (Strategia za razvitie na profesionalното образование i obuchenie v Republika Bulgaria za perioda 2015-2020)

20. Христова, А., Баев, С., Петрова, С., Тошева, Е., (2019), Институт за изследвания в образованието, Проблеми на предучилищното и училищното образование в България и възможности за ограничаване на тяхното негативно въздействие, <https://ire-bg.org/> (Hristova, A., Baev, S., Petrova, S., Tosheva, E., Institut za izsledvania v obrazovanieto, Problemi na preduchilihното i uchilihното образование v Bulgaria i vazmognosti za ogranicchavane na tiahното негативно vazdeistvie, 2019)

21. Христова, А., (2018), Промени в системата за професионално образование и обучение в България, Население, Том36, 70-71 стр. (Hristova, A., Promeni v sistemata za profesionalno obrazovanie i obuchenie v Bulgaria, 2018, Naselenie, Tom 36, 70-71)

22. Bo M. Kim, Estimating Returns to Vocational Education at High Schools in Korea,, June 12, 2013, https://dornsife.usc.edu/assets/sites/474/docs/BoMKim_2013_vh.pdf, Дата на достъп 28.01.2021 г.

23. Cedefop (2018). Професионално образование и обучение в България: кратко описание. Люксембург: Служба за публикации.,<https://op.europa.eu/bg/publication-detail/-/publication/eb905386-42b8-11e8-b5fe-0>

24. Cedefop (2018). Професионално образование и обучение в България. Люксембург: Служба за публикации., <http://data.europa.eu/doi/10.2801/728903>;

25. European Centre for the Development of Vocational Training, „The benefits of vocational education and training“(Publications Office of the European Union), 2011, ISBN 978-92-896-0698-1

26. European Centre for the Development of Vocational Training (Cedefop), „Attractiveness of Initial Vocational Education and Training“; Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2014, ISBN 978-92-896-1609-6

27. Horn, Daniel; “School-based vocational or workplace-based apprenticeship training? Evidence on the school to-work transition of Hungarian graduates”; 2013; European University Institute

28. Hanushek, Eric A., General Education, Vocational Education, and Labor-Market Outcomes over the Life-Cycle Stanford University, NBER and CESifo Ludger Woessmann University of Munich, Ifo Institute, CESifo and IZA Lei Zhang Tsinghua University, Discussion Paper No. 6083 October 2011
29. Krueger, Dirk, and Krishna B. Kumar. 2004. "Skill-specific rather than general education: A reason for US-Europe growth differences?" *Journal of Economic Growth* 9, no. 2: 167- 207.
30. Ryan, Paul. 2001. "The School-to-work transition: A cross-national perspective." *Journal of Economic Literature* 39, no. 1: 34-92.
31. The benefits of vocational education and training, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2011, ISBN 978-92-896-0698-1
32. The benefits of vocational education and training , Copyright © European Centre for the Development of Vocational Training (Cedefop), 2011, ISBN 978-92-896-0698-1

VOCATIONAL EDUCATION AND TRAINING IN BULGARIA - TENDENCIES AND CHALLENGES IN THE CONTEXT OF LABOUR MARKET DYNAMICS

Adriana Hristova

Institute for Population and Human Studies – Bulgarian Academy of Sciences Department of Demography

e-mail:adrianahristova@mail.bg

Abstract

Contemporary development of vocational education and training in our country has to do with its positive impact on people's employment and economic activity and is accompanied by a number of challenges for continuous improvement at various aspects. The main purpose of the following study is analyzing the development of vocational education and training in the context of employment dynamics and economic activity in Bulgaria by outlining a number of challenges and fields for future improvement. In order to achieve the set goal, a series of research tasks have been accomplished, grouped into three main directions: a) development of vocational education and training in Bulgaria; b) benefits of vocational education and training in the context of employment and economic activity; c) challenges concerning vocational education and training and a necessity for changes. The results of the research show that vocational education gives a number of advantages on labour market, which have to do with opportunities for higher employment and economic activity, as well as with access to higher levels of payment.

Key words: vocational education and training, employment, economic activity, labour market, vocational knowledge and skills, continuous vocational training, institutional frame.